

А.М. Мырзахметова* , **А.Е. Мухаметжан** , **С.Т. Жакупова**

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.,
*e-mail: aidam201167@gmail.com

ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙДАҒЫ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА КӘСІПКЕРЛІГІНІҢ ДАМУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ ЖӘНЕ ПРОБЛЕМАЛАРЫ

Шағын және орта бизнестің дамуы нарықтық экономиканың табысты дамуының кепілі. Халықаралық тәжірибе көрсеткендей, шағын және орта бизнестің ойдағыдай дамуы мен жұмыс істеуі үшін тиімді құқықтық базаны құру, мемлекет тарапынан тиісті құқықтық және қаржылық қолдаумен қамтамасыз ету қажет.

Мақаланың мақсаты – Қазақстандағы шағын және орта кәсіпкерліктің дамуына әсер ететін факторларды анықтау, шағын және орта кәсіпкерліктің сипаттамаларын, даму тенденцияларын мен проблемаларын талдау, сондай-ақ әлемдік экономиканың қазіргі дағдарыс жағдайында шағын және орта кәсіпкерліктің тиімділігі мен қаржыландырылуын арттыру бойынша ұсыныстар әзірлеу. Соңғы 10 жылдағы ұлттық экономиканың әртүрлі салаларындағы шағын және орта бизнестің қызметінің динамикасы талданып, оның дамуына әсер ететін негізгі факторлар, өзекті проблемалар мен қазіргі тенденциялар анықталды. Зерттеу барысында диалектиканың әр түрлі әдістері қолданылды: талдау, жалпылау, синтез, индукция, дедукция. 2010-2020 жылдар арасындағы Қазақстан Республикасындағы шағын және орта кәсіпорындардың саны туралы статистикалық мәліметтер жинақталып, SWOT талдау әдісін қолдана отырып қорытындылар жасалды. COVID-19 пандемиясының 2020 жылы наурызда отандық экономикаға енген кезінен бастап Қазақстандағы шағын және орта бизнестің дамуына әсері қарастырылды. Зерттеу барысында шағын және орта кәсіпкерліктің тиімділігін төмендететін келесі негізгі проблемалар анықталды, мысалы: ғылым мен өндіріс арасындағы әлсіз байланыстар, бюрократия, әкімшілік және мемлекеттік құрылымдардың икемсіздігі, шағын және орта бизнесті мемлекеттік қаржыландыру тетіктерінің жеткіліксіз тиімділігі. Авторлар пандемия мен қазіргі жағдайда шағын және орта бизнестің тиімділігін арттыру, сондай-ақ Қазақстандағы кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау бойынша ұсыныстар береді.

Түйін сөздер: шағын және орта бизнес, кәсіпкерлік, мемлекеттік қолдау, нарық конъюнктурасы, бәсекелестік.

A.M. Myrzakhmetova*, A.E. Mukhametzhan, S.T. Zhakupova

Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Алматы,

*e-mail: aidam201167@gmail.com

Features and problems of the development of small and medium-sized businesses in Kazakhstan in modern conditions

The development of small and medium-sized businesses is the key to the successful development of a market economy. International experience shows that for the successful development and functioning of small and medium-sized businesses, it is necessary to create an effective legal framework, protect and provide appropriate legal and financial support from the state.

The purpose of the article is to identify factors affecting the development of small and medium-sized enterprises in Kazakhstan, analyze the characteristics, trends and problems of small and medium-sized enterprises, as well as develop proposals for improving the efficiency and financing of small and medium-sized enterprises in the current crisis of the global economy. The authors analyzed the dynamics of the activities of small and medium-sized businesses in different sectors of the national economy over the past 10 years and identified the main factors influencing its development, pressing problems and current trends. The study used various methods of dialectics: analysis, generalization, synthesis, induction, deduction, statistical data on the number of small and medium-sized enterprises in the Republic of Kazakhstan for 2010-2020 and conclusions using the SWOT analysis method. The impact of the COVID-19 pandemic on the development of small and medium-sized businesses in Kazakhstan since its entry into the domestic economy in March 2020 was considered. The study identified the following main problems that reduce the efficiency of small and medium-sized enterprises, such as: weak links between science and production, bureaucracy and inflexibility of administrative and state structures,

insufficient efficiency of mechanisms for state financing of small and medium-sized businesses. The authors give recommendations on improving the efficiency of small and medium-sized businesses, as well as state support for entrepreneurship in Kazakhstan in the context of a pandemic and a modern recession.

Key words: small and medium-sized businesses, entrepreneurship, governmental support, market conditions, competition.

А.М. Мырзахметова*, А.Е. Мухаметжан, С.Т. Жакупова

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы,

*e-mail: aidam201167@gmail.com

Особенности и проблемы развития малого и среднего предпринимательства Казахстана в современных условиях

Развитие малого и среднего бизнеса – залог успешного развития рыночной экономики. Международный опыт показывает, что для успешного развития и функционирования малого и среднего бизнеса необходимо создать эффективную правовую базу, защитить и оказать соответствующую правовую и финансовую поддержку со стороны государства.

Целью статьи является выявление факторов, влияющих на развитие малых и средних предприятий в Казахстане, анализ характеристик, тенденций и проблем малых и средних предприятий, а также разработка предложений по повышению эффективности и финансированию малых и средних предприятий в условиях текущего кризиса мировой экономики. Авторы проанализировали динамику деятельности предприятий малого и среднего бизнеса в разных отраслях национальной экономики за последние 10 лет и выявили основные факторы, влияющие на его развитие, насущные проблемы и современные тренды. В исследовании использовались различные методы диалектики: анализ, обобщение, синтез, индукция, дедукция, статистические данные о количестве малых и средних предприятий в Республике Казахстан за 2010–2020 годы и выводы с использованием метода SWOT-анализа. Было рассмотрено влияние пандемии COVID-19 на развитие малого и среднего бизнеса в Казахстане с момента его вхождения во внутреннюю экономику в марте 2020 года. В исследовании были определены следующие основные проблемы, снижающие эффективность малых и средних предприятий, такие как: слабые связи между наукой и производством, бюрократизм и негибкость административных и государственных структур, недостаточная эффективность механизмов государственного финансирования малого и среднего бизнеса. Авторами даны рекомендации по повышению эффективности малого и среднего бизнеса, а также государственной поддержки предпринимательства Казахстана в условиях пандемии и современной рецессии.

Ключевые слова: малый и средний бизнес, предпринимательство, государственная поддержка, конъюнктура рынка, конкуренция.

Кіріспе

Бүгінгі таңда шағын және орта бизнес мемлекеттің экономикалық әл-ауқатына тікелей әсер етеді, өйткені бұл көбінесе халықтың жұмыспен қамтылу мәселелерін шешуге, ішкі нарықты отандық тауарлармен толтыруға және бәсекелестік орта қалыптастыруға байланысты. Қазақстан Республикасының қазіргі кезде алдына қойып отырған міндеттерінің бірі – бүкіл әлемді жайлаған пандемия жағдайында шағын және орта кәсіпкерлікті барынша дамыту. Шағын және орта бизнесті дамыту экономикалық өрлеудің және әлеуметтік-саяси жаңғыртудың басты құралы.

Қазақстан Республикасы экономикасының саласын және оның бәсекеге қабілеттілігін дамытуда еліміздегі шағын және орта кәсіпкерліктің ролі – шағын және орта кәсіпкерлік нарықты қалыптастыруда, ірі-ірі

өндірушілер монополизмін белгілі бір деңгейде шектеуде және бәсекелестікті дамытуда, тауар және қызмет сұранысын жеткілікті қанағаттандыруда, жұмыссыздық деңгейінің өсу мәселесін тежеуде, жаңа технологияларды нарыққа енгізуде маңызды қызмет атқарады.

Шағын және орта кәсіпкерлікті дамыту – нарықтық экономиканы дамытудың қозғаушы күші. Сол себепті кәсіпкерлік төңірегіндегі қозғалатын көптеген мәселелердің экономикадағы рөлінің аса маңыздылығына дәлел бола алады. Оның басты маңыздылығын ел Президентінің Қазақстан халқына Жолдауында: «Еліміздің экономикалық саясатының бірден-бір басымды бағыты кәсіпкерлік» – деп аталып айқындалғаны дәлел болып отыр. Сондықтан, шағын және орта кәсіпкерлікті дамытуды басқару еліміздің жүзеге асырып жатқан саясатының стратегиялық мәселесі болып табылады.

Шағын және орта кәсіпкерлікті дамыту мақсатында кез келген кәсіпорын өз алдына белгілі бір мақсаттарды дұрыс қоя білуі керек. Көп жылдық тәжірибеге сүйене отырып 1-кестеде көрсетілген кәсіпкерліктің негізгі мақсаттарын атап көрсетуге болады.

1-кесте – Шағын және орта кәсіпкерліктің негізгі мақсаттары

<i>Мақсаттар иерархиясы</i>	<i>Қосымша мақсаттар, көрсеткіштер</i>
Нарықты жаулау	Нарықтың үлесі, айналымы, өнімнің рөлі мен маңызы, жаңа нарықтарды қамту
Рентабельділік	Пайда, айналым табысы, меншікті капитал, жалпы капитал қайтарымы
Қаржылық тұрақтылық	Несиелік қабілеттілік, өтімділік, өзін-өзі қаржыландыру деңгейі, капитал құрылымы
Әлеуметтік мақсаттар	Жұмысқа қанағаттану, табыс және әлеуметтік қорғау, әлеуметтік қамту, тұлғаны дамыту
Бедел және нарықтағы жағдай	Тәуелсіздік, имидж, саяси климатқа деген көзқарас, көпшіліктің мойындауы
Дереккөз: Основы предпринимательства: учебное пособие: 0751 [в 3 ч.] / Г.Л. Багиев [и др.] Под науч. ред. Г.Л. Багиева; Забайкал. гос. ун-т. – Изд. 2-е. – Изд-во: Заб ГУ, Чита. – С. 2017-257.	

Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, шағын кәсіпкерліктің табысты дамуы үшін оның жұмыс істеуінің құқықтық негізін құру, мемлекет тарапынан шағын кәсіпкерліктің жұмыс істеуін қорғауды сипаттайтын және оның дамуын сүйемелдейтін тұрақты құқықтық қолдауды тиісті деңгейде қамтамасыз ету қажет.

Жалпы дамыған мемлекеттердің экономикасындағы шағын және орта бизнестің үлесі, даму қарқыны Қазақстанмен салыстырғанда әлдеқайда жоғары екенін байқау қиын емес, өйткені ұлттық билік шағын бизнеске үлкен мән беріп, оларға федералды қолдау көрсетеді. Дамыған елдердегі шағын бизнес қазіргі уақытта тұрақты экономикалық дамудың негізі болып табылатын орта тап болып табылады. Еуропадағы шағын бизнес – бұл ЕО-ның әлеуметтік-экономикалық дамуының тірегі. Еуропалық Одақта 23 миллионнан астам шағын және орта кәсіпорындар жұмыс істейді, олар жалпы айналым мен қосылған құнның жартысынан көбін құрайды. Еуропада шағын бизнесте жұмыспен қамтылған адамдардың саны шамамен 70%

құрайды, Америка Құрама Штаттарында 20 миллионнан астам фирма жұмыс істейді (деректер ауылшаруашылық құрылымдарын қоспағанда). Шамамен 5 миллион фирма – Еуропалық Одақ емес елдерде – Канада, Австралия, Жаңа Зеландия, Азия (Жапониядан басқа), Таяу Шығыс және Африка, Қытайда 4,3 миллионнан астам шағын және орта кәсіпорындар бар. Жұмыс істейтін қала халқының 75%-дан астамы жұмыс жасайтын 27,9 млн. жеке кәсіпорындар. Бұл елдегі жалпы кәсіпорындардың 99%-ын алса, бұл ЖІӨ-нің 60% құрайды (Albert G., Maudos J., 2002).

Соңғы он жыл ішінде Қазақстан кәсіпкерлікті дамытуда айтарлықтай жетістіктерге қол жеткізді. Мұны келесі фактілер де айтады: өткен жылдың өзінде шағын және орта кәсіпкерліктің саны 10%-дан астамға артып, 1,3 миллионға жетті, ал үстіміздегі жылдың бірінші жартыжылдығында шағын және орта бизнес қызметінен бюджетті толықтыру 16,6 %-ға артты. «Бизнестің жол картасы – 2020» бағдарламасы аясында Қор бастаушы кәсіпкерлерге 20 миллион теңгеге дейін, қолданыстағы кәсіпкерлерге конкурстық негізде шағын бизнес жобаларына 180 миллион теңгеге дейін несие береді. Қазіргі жағдайда шағын және орта бизнестің тиімді жұмыс істеуін қамтамасыз ету механизмін, ең алдымен, шағын және орта бизнесті мемлекеттік қолдауды күшейту керек.

Әлемді жайлаған COVID-19 пандемиясы барлық әлем елдерінің, сонымен қатар еліміздің шағын және орта кәсіпкерлігінің дамуына орасан зор ықпалын тигізіп, үлкен өзгерістерге алып келді. Сарапшылардың алдын ала болжамдары бойынша, егер пандемия өрши түсетін болса, әлемдік экономикаға коронавирустың шығыны 2 трлн долларды құрауы мүмкін.

Тақырыпқа қатысты зерттеулерге шолу

Шағын және орта кәсіпкерлікті дамыту кез келген мемлекет үшін алдында тұрған маңызды мәселелердің бірі екені анық. Алайда ШОБ-ті дамытудың әр түрлі жолдарын әр мемлекет экономикалық, географиялық, әлеуметтік, саяси факторларды ескере отырып ұйымдастырады. Шағын және орта бизнесті дамытудың негізгі стратегиялары, кездесетін проблемалары оны қаржыландыру мәселелері көптеген шетел ғалымдарының талқылауында болған. Бүгінгі таңда кәсіпкерлік қызметтің маңызды рөлі мен орны оның әр түрлі аспектілеріне үнемі назар аударуды анықтайды. Осылайша, шағын кәсіпкерліктің, жалпы кәсіпкерліктің проблема-

лары ұзақ уақыт зерттеліп келе жатқан негізгі мәселелердің бірі.

Еуропалық экономист-ғалымдардың пікірінше ШОК дамыту саласындағы көпжылдық тәжірибеде, экономикалық қатынастардың бұл секторы ел экономикасында үлкен рөл атқарады, бұл бәсекені ынталандырады, бұл ірі компанияларды жаңа технологияларды енгізуге және өндіріс тиімділігін арттыруға жағдай жасайды, демек, Еуропалық Одақтың (ЕО) бүкіл экономикасының тиімділігіне ықпал етеді. Экономикалық құбылыстардың әлеуметтік-экономикалық тамырларын, кәсіпкерліктің дамуын талдауда, нарықтық механизмді және оның өзара тәуелділіктерін сипаттауда, жүйелеуде, зерттеуде Л. Вальрас, Т. Госсен, В. Джевонс, Н.Ф. Капар, А. Курно, В. Парето, В. Вуиль, Ф. Эдгеварт және басқалар. Өз еңбектерінде бәсекелес кәсіпкерлер – тауар иелерін қатаң сандық қатынастардың жабық жүйесі ретінде сипаттауға алғашқы әрекеттер жасалды (Rubin, YU.B, 2016).

Бұл экономистердің негізгі идеясы – кәсіпкерлік қызмет бәсекелестікті дамытады, өндіріс шығындарын азайтады және өнімнің сапасын жақсартады. Мұның бәрі жалпы халықтың әлауқатының артуына ықпал етеді.

Ресей экономистері В. Афанасьев, Л. Абалкин, А.В. Бусыгин, А.Г. Бусыгин, А. Блинов, Е. Задорожнюк, Б. Ичитовкин, С. Мельников, И. Разумнова өздерінің еңбектерінде кәсіпкерлік дегеніміз, халық үшін тауарлар мен қызметтердің бүкіл массасын өндіру, яғни жеке және әлеуметтік қажеттіліктердің бүкіл гаммасын қанағаттандыру деп атап көрсетеді. Кәсіпкер – бұл ақша, материал, жұмыс күшін біріктіретін, жаңа өнім, жаңа бизнес, өндіріс процесі немесе бизнесті жақсырақ ұйымдастыратын адам.

Тәжікстанда жақында шағын және орта бизнес проблемаларына біраз көңіл бөлінуде. Олардың ішінде Г. Абдусаматов, А. Бойматов, С. Исоева, С. Комилов, А. Назаров, Т. Низомова, Ф. Фатуллаев, Х. Хамроқұлов, С. Хабибов, А. Юсупов, т.б. еңбектері бар. Олар қазіргі заманғы нарықтық экономиканың басты тұлғасы – кәсіпкер екенін атап өтті. Оған өзін қалыпты өмір жағдайымен қамтамасыз ету ниеті қосылады. Қызмет саласы мен әлеуметтік жағдайына қарамастан, біздің кәсіпкерлерді, ең алдымен, жеке бостандық пен бюрократиялық қамқорлықтан, кеңірек айтқанда, қоршаған әлемнен тәуелсіздікке деген ұмтылыс итермелейді. Барлығының үстінде өзінің «империясын» құруды, әрекет ету еркіндігін, күш пен өзін-

өзі қамтамасыз ету сезімін алу арманы бар (Bhide A., 1994).

Шағын және орта кәсіпкерлік қарқынды дамыған АҚШ-та бүгінгі таңда 20 миллионнан астам ШОК тіркелген, олар елдің еңбекке қабілетті жастағы халқының жартысынан көбін жұмыспен қамтамасыз етеді. Кәсіпкерлік мәселелері экономикалық теорияның классиктерінің Р. Кантillon, Д. Кейнс, Д. Рикардо, А. Смит, Дж.В. Айтальық, Ф. Хайек, И. Шумпетер және басқалар. Америкалық ғалымдардың есептеулеріне сәйкес, америкалық отбасылардың үштен бірі бизнеспен айналысады, ал америкалық кәсіпкерлік туралы кейбір оқулықтар АҚШ-тың кіші фирмаларының 20%-на дейін 1000-5000 доллардан бастайды, ал олардың жартысынан көбі 2-3 жылдан аз уақытта жылдық табысын 1000-5000 долларға дейін арттырады. Батыс Еуропа мен Ресейден айырмашылығы, Америка Құрама Штаттарындағы шағын және орта кәсіпкерлік субъектілері айтарлықтай үлкен: Америка заңдарына сәйкес ШОК санатына құрамы 500 адамнан аспайтын экономикалық субъектілер кіреді. АҚШ-тағы ШОБ секторын қолдау мен дамытудың негізгі бағыттары ШОБ субъектілерін реттеу мен қолдаудың тұрақты мемлекеттік жүйесін құру, ШОБ субъектілерінің қаржылық ресурстарға қол жетімділігін қамтамасыз ету үшін мемлекеттік немесе аймақтық бағдарламалар бойынша берілген қарыздарды қамтамасыз етуге мемлекеттік кепілдіктер беру және т.б. сонымен қатар ШОБ-ке инвестициялық несие беру, бұл өз капиталын пайдалана отырып және қарыз капиталын тарта отырып, ШОК-қа түрлі инвестициялар жасайтын жеке инвестициялық компаниялар желісін құруға негізделген (Fink T.A., 2012).

Методология

Қазақстандағы шағын және орта кәсіпкерліктің дамуын бағалап, оны тереңірек зерттеу үшін, келесі аталған әдістер кеңінен қолданылды: синтез, талдау, индукция, дедукция, фактілерді жинақтау, тарихи-логикалық және т.б. әдістер. Бұл экономикалық процестерді олардың нақты түрінде бақылауды және шындықта болып жатқан фактілерді жинауды қамтиды. Талдау және синтез әдісі әлеуметтік-экономикалық құбылыстарды бөліктерге бөліп (талдау) және тұтасымен (синтез) зерттеуді қамтиды. Талдау мен синтездің үйлесуі кешенді зерттеу объектілеріне жүйелі түрде қарауды қамтамасыз етеді.

Индукция мен дедукция екеуі бір-біріне қарама-қарсы, бірақ бір-бірімен тығыз байланысты пікірлер. Тарихи-логикалық әдістер олар әлеуметтік-экономикалық процестерді олардың тарихи дәйектілігінде егжей-тегжейлі зерделеуді, бірақ сонымен бірге осы процестерді тұтастай бағалауға және жалпы қорытынды жасауға мүмкіндік беретін логикалық жалпылауды қамтиды.

Қазақстанда шағын және орта кәсіпкерлікті дамытуға және қаржыландырудың тиімділігіне әсер ететін факторларды анықтау үшін зерттеу әдісі ретінде сарапшыларға сауалнама жүргізе отырып, Қазақстан Республикасында шағын және орта кәсіпкерліктің қазіргі жүйесіне SWOT-талдау айқындалды. Сарапшыларға маңыздылық деңгейіне байланысты Қазақстан Республикасында шағын және орта кәсіпкерлікті дамытуға және қаржыландырудың тиімділігіне әсер ететін факторларға ранг беру, сондай-ақ факторлардың шындыққа сәйкестігін бағалау ұсынылды.

SWOT талдау – талдаудың ең оңтайлы стратегиялық құралдарының бірі. Бұл әдіс талдаудың әртүрлі деңгейлерінде қолданылуы мүмкін – жеке, ұйымдастырушылық, ұлттық, халықаралық. Күшті және әлсіз жақтарын анықтау арқылы негізгі құзыреттер мен проблемалар ашылады, оларды кейіннен талдау зерттеу объектісінің даму стратегиясын қалыптастыруға мүмкіндік береді (Coman, 2009).

Шағын және орта кәсіпкерлікті қаржыландыру жүйесі ішкі элементтерден, яғни қаржыландыру тетіктері мен құралдарының өзінен тұрады. Сондай-ақ, қаржыландыру жүйесіне сыртқы орта әсер етеді, ол кәсіпкерлікті қаржыландырудың тиімділігін шектей алады және ынталандырады. Бұл жағдайда SWOT-талдау Қазақстан Республикасында кәсіпкерлікті қаржылық қамтамасыз етудің тиімділігіне әсер ететін ішкі және сыртқы орта факторларын айқындаудың оңтайлы құралы болып көрінеді.

Ойталқы және нәтижелер

Шағын және орта бизнес экономикалық, ғылыми-техникалық прогрестің қозғаушы күштерінің бірі және экономиканың барлық салаларында жұмыс орындарының негізгі жеткізушісі болып табылады. Кәсіпкерлік қызметті дамыту және қолдау, бәсекелестік пен инвестициялық тартымдылықты дамыту мемлекеттің экономикалық саясатының жалпы күйін және мемлекеттік институттардың пози-

циясын көрсететін көптеген факторларға байланысты. Іскери ахуалды дамыту, инвестициялық тартымдылықты арттыру және тұтастай алғанда экономиканың бәсекеге қабілеттілігі кез келген мемлекеттің экономикалық саясатының негізгі бағыттарының бірі болып табылады.

Кәсіпкерлік мүмкіндіктердің дамуына көптеген факторлар әсер етеді, олардың негізгілері:

- елдің немесе аймақтың дамуының жалпы экономикалық шарттары;
- кәсіпкерлік мәдениетінің деңгейі;
- тарихи тәжірибе;
- нормативтік-құқықтық орта;
- нарық инфрақұрылымы;
- макроэкономикалық орта;
- кәсіпкерлікті қаржыландыру және инвестиция.

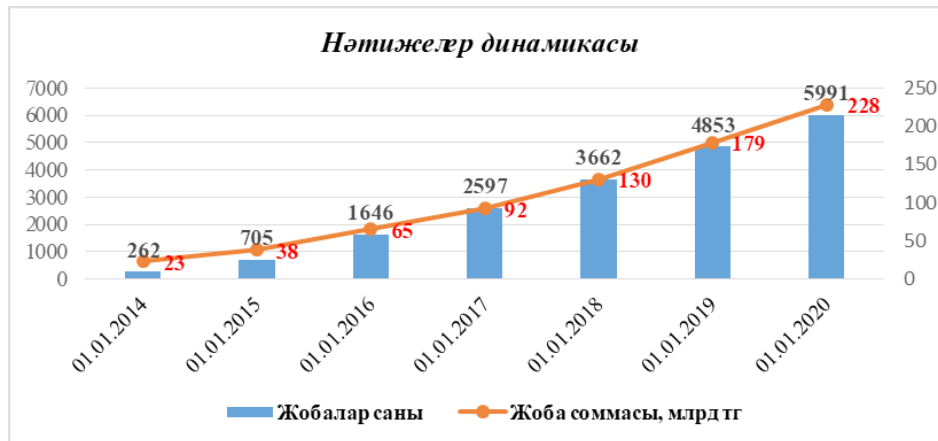
Осындай факторлардың жиынтығы кәсіпкерлік қызметке әсер етіп қана қоймай, елдің кәсіпкерлік әлеуетін бағалауға мүмкіндік береді. Осы факторлардың арасында маңыздыларының бірі – шағын және орта кәсіпкерлікке қаржылық қолдау көрсету (Kondrakov N.P., 2017).

Қазіргі таңда Қазақстандағы шағын және орта бизнеске көрсетіліп отырған қаржылық қолдау әртүрлі бағдарламалар арқылы жүзеге асырылады. Соның ішіндегі ауқымды бағдарламалардың бірі «Даму» кәсіпкерлікті дамыту қоры болып табылады. «Даму» акционерлік қоғамы 1997 жылы 26 сәуірде Қазақстан Республикасы Үкіметінің №665 қаулысы негізінде құрылды. «Даму» қоры шағын және орта бизнес кәсіпкерлеріне қаржылық және қаржылық емес қолдау көрсетеді.

Қаржылық қолдау түрлері:

- өңірлер мен жекелеген салалар үшін нысаналы бағдарламалар шеңберінде екінші деңгейдегі банктер арқылы жеңілдікпен кредит беру, микрокредиттік ұйымдар арқылы микрокредит беру
- субсидиялау – бизнесті дамытуға банктер беретін кредиттер бойынша сыйақы мөлшерлемесін төмендету
- кепілдік беру – банктердің кредиттері бойынша кепіл ретінде ішінара кепілдік беру

Бүгінгі таңда 6 мың жобаға жалпы соммасы 228 млрд. тг болатын қолдау көрсетілді. Республика аумағы бойынша ең жоғары көрсеткіштер Атырау және Шығыс Қазақстан облыстарында және Нұр-Сұлтан қаласында көрсетілген. Жалпы жобаның құрамына: 31% – өңдеуші өнеркәсіп жобалары, 19% – сауда-саттық жобалары кездеседі.

1-сурет – 2014-2020 жылдар аралығындағы шағын және орта бизнес бойынша қаржылық қолдау көрсетілген жобалар саны және жалпы соммасы

Ескерту – диаграмма <https://orion-decor.ru/subsidii-dlya-malogo-biznesa-v-kazahstane/> дереккөзі негізінде автормен құрастырылған

Қазақстандағы шағын және орта кәсіпкерліктің даму ерекшеліктері:

1. Шағын кәсіпорындар мен шағын бизнес тұтастай алғанда аймақтық және жергілікті қажеттіліктерге бағдарланған экономикалық қызметтің орнын алды.

2. Қазақстан аймақтарында шағын бизнес 80%-дан астамы аймақаралық нарыққа бағытталған.

3. Шағын кәсіпкерліктің нақты аумақтық мамандануы оған «үлкен» экономиканы толықтыруға және облыстардың, қалалардың және ауылдық жерлердің салыстырмалы түрде үйлесімді, интеграцияланған құрылымын құруға мүмкіндік берді.

Шағын және орта кәсіпкерліктің жалпы дамыған елдердегі даму деңгейінің артта қалуымен қатар, Қазақстан Республикасындағы шағын және орта кәсіпкерліктің дамыған елдердегі шағын бизнеске тән емес кәсіпкерліктің дамуында кездесетін негізгі проблемалар:

1. Шағын кәсіпорындарды әртараптандырудың жоғары деңгейі – көптеген кәсіпкерлер әртүрлі, кейде ұйымдық немесе технологиялық жағынан байланысты емес қызмет түрлерімен айналысады;

2. Барынша тәуелсіздікке ұмтылу – дамыған нарықтық экономикасы бар елдерде шағын кәсіпорындардың едәуір бөлігі қосалқы мердігерлік негізде, франчайзинг жүйесінде және т.б. жұмыс істейді;

3. «Көлеңкелі» сектордың жоғары үлесі;

4. Төмен технологиялық және басқарушылық деңгей.

Соңғы он жыл ішінде Қазақстан кәсіпкерлікті дамытуда айтарлықтай жетістіктерге қол жеткізді. Мұны келесі фактілер де айтады: өткен жылдың өзінде шағын және орта кәсіпкерліктің саны 10%-дан астамға артып, 1,3 миллионға жетті, ал үстіміздегі жылдың бірінші жартыжылдығында шағын және орта бизнес қызметінен бюджетті толықтыру 16,6 %-ға артты.

2020 жылдың 1 тоқсанындағы шағын және орта бизнестегі жұмыспен қамтылғандардың жалпы саны 3 252 889 құрап отыр. Бұл көрсеткіш 2019 жылы 1 тоқсанда 3 189 109 құраған. Қазіргі кезде республикада 600 мыңға жуық шағын кәсіпорындар бар, олардың тек 59%-ы жұмыс істейді. Сонымен қатар, егер сауда-саттықпен айналысатын шағын кәсіпкерліктің саны өсіп жатса, өндірістік кәсіпорындар саны азаяды. Тіркелген шағын кәсіпкерліктің шамамен 12%-ы өнеркәсіптік кәсіпорындар, 30%-ы ауылшаруашылық, 26%-ы коммерциялық, 9%-ы құрылыс, қалған 23%-ы делдалдық және басқа қызмет көрсету компаниялары. Шағын және орта бизнестің елдің ЖІӨ-де алатын үлесіне келетін болсақ, 2019 жылы 27,9%-құрады, 2020 жылдың соңына қарай 28%-ға көбейіп, 2025 жылға қарай 30-35%-ға дейін ұлғайту көзделуде.

Қазақстанда шағын және орта бизнес негізінен өндіріс, құрылыс, қызмет көрсету саласында жұмыс істейді.

Қызмет көрсету саласы бойынша Қазақстанда кең таралған шағын және орта кәсіпкерліктің бағыттары:

- көтерме және бөлшек сауда;
- тасымалдау және сақтау;

- ақпарат және байланыс;
- жылжымайтын мүлік операциялары;
- кәсіби, ғылыми және техникалық қызмет;
- денсаулық сақтау және әлеуметтік қызметтер;
- өнер, ойын-сауық және демалыс

2-кесте – Қазақстанның шағын және орта кәсіпкерлігіне SWOT талдау

Күшті жақтары	Әлсіз жақтары
<ul style="list-style-type: none"> - ШОБ-ті аймақтық нарыққа бағыттау - Шағын бастапқы капиталмен кәсіпкерлікті бастау мүмкіндігі - ШОК – халықтың жұмыспен қамтылуын қолдау тетігі - ШОБ қатысты ірі өндірістік құрылымдарға жоғары бейімділік - Нарықтық өзгерістерге жедел ден қою 	<ul style="list-style-type: none"> - Кәсіпкерлік сауаттылық пен біліктіліктің төмен деңгейі - ШОБ саласындағы кәсіби дайындықтың төмен деңгейі - Халықтың ШОБ қолдау бағдарламалары туралы хабардар болуының жеткіліксіздігі - Шағын және орта бизнеске қаржылық қолдау тұрақтылығының төмен деңгейі - ШОБ үшін капиталды жинақтау мүмкіндігі төмен - ШОБ несиелеу кезіндегі қиындықтар - Келісімшарттар жасау кезіндегі қолайсыз позициялар - ШОБ-тің техникалық жабдықталу деңгейі
Мүмкіндіктер	Қауіп-қатерлер
<ul style="list-style-type: none"> - ШОБ персоналының құзыреттілігін арттыратын білім беру бағдарламалары - Өз интернет-ресурстарын құру және насихаттау - Мемлекеттік қолдау шараларын қолдану Мемлекеттік қолдау шараларын алу үшін қолдану мақсатында кеңестер алу 	<ul style="list-style-type: none"> - Банк ұйымдарының ШОБ-ты қаржылық қолдауда жеткіліксіз белсенділігі - ШОБ-тың жоғары бәсекелестік ортада жұмыс істеуі - Ірі кәсіпкерлікті шағын кәсіпорындарға қайта құру - Өнімдерге / қызметтерге тұтынушылардың сұранысының төмендеуі - Несиелер бойынша пайыздық мөлшерлемелердің жоғары деңгейі - Энергия тарифтерінің өсуі
<i>Ескерту</i> – кесте автормен құрастырылған	

Қазақстандық ШОБ-тың негізгі орталықтары – Алматы және Шымкент қалалары, сонымен қатар Түркістан облысы. Шағын және орта бизнестің ең аз белсенділігі Қызылорда және Атырау облыстарында байқалады. Нәтижесінде елдегі шағын және орта бизнес секторының динамикасы іс жүзінде оның жетекші аймақтардағы жағдайына байланысты.

Шетелдік заңды тұлғалардың, бірлескен меншіктегі ШОБ филиалдар мен өкілдіктердің саны 2020 жылдың басында 12,3 мыңға жетті, оның 7 мыңы жұмыс істейді.

- олардың көпшілігі – *ресейлік* компаниялардың филиалдары: 5 мыңға жуығы, оның ішінде жұмыс істеп тұрған заңды тұлғалардың үлесі 61,8% құрайды. Қазіргі кезде Қазақстан мен Ресейдің ынтымақтастығы бірнеше бағытта құрылып жатыр: бірлескен уран өндіру, уранды байыту, зерттеу реакторына отын беру және т.б.

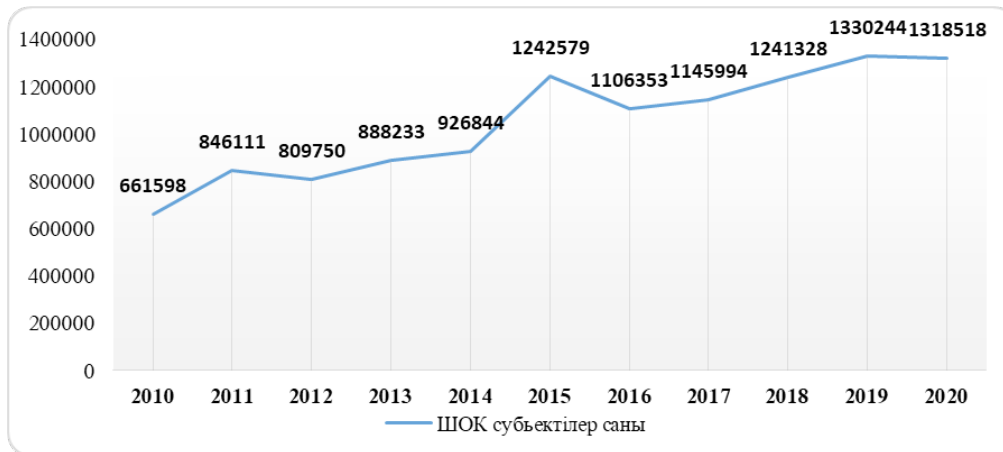
- екінші орында *Түркия*: 911 компания, жұмыс істеп тұрған үлесі – 45,4%.

- үздік үштікке Қытай да кірді: 800 кәсіпорын, жұмыс істеп тұрған заңды тұлғалардың үлесі – 56%. Қиындықтар мен проблемаларға қарамас-

тан, Қытай мен Қазақстанның «Бір белдеу және бір жолды» бірлесіп құру жөніндегі қадамдары әрдайым алға қарай жылжып келеді және үздіксіз тереңдей береді. Ағымдағы жылдың қаңтарынан маусымына дейін Қытай мен Қазақстан арасындағы тауар айналымы тұрақтылықты сақтай отырып, 9,35 миллиард АҚШ долларын құрады, ал Қытайдың Қазақстаннан импорты 18,5 пайызға өсті.

2020 жылдың басында Қытай Халық Республикасының Ухань қаласынан шыққан COVID-19 әлемді жайлаған пандемиясы Қазақстан Республикасының экономикасына да көптеген залал тигізді.

Қазақстандағы 2010-2020 жылдардағы шағын және орта кәсіпкерліктің субъектілер санының өсу динамикасына көңіл аударатын болсақ, әр жыл сайын тіркелген ШОК саны артып отырғанын байқаймыз. Алайда 2020 жылы наурыз айында, яғни елдегі төтенше жағдайларға байланысты енгізілген шектеулер кезінде 11726 ШОБ өз қызметін тоқтатты. 2019 жылмен салыстырғанда тіркелген ШОБ субъектілер санының азаюына алып келді.

2-сурет – Қазақстандағы 2010-2020 жылдар аралығындағы шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерінің саны [Agency of Kazakhstan on Statistics.Kazakhstan’s, 2010-2020]

Қазақстанда коронавирустық инфекцияның алғашқы жағдайы 13 наурызда анықталғанын және 16 наурызда Нұр-Сұлтан мен Алматыда төтенше режим енгізілгенін ескере отырып, біз ақпан, наурыз және сәуірдің алғашқы тоғыз күніндегі мәліметтерді қарастырамыз.

9 сәуірдегі жағдай бойынша Қазақстандағы ШОБ-тың 72% төмендеуі байқалды. Қызметтің ең белсенді 100 бағыты бойынша орташа күндік сатылымды талдай отырып, біз келесі қорытындыларға келдік:

- карантин кезеңіндегі барлық қызмет салалары айтарлықтай құлдырауға ұшырайды. Орташа алғанда, компаниялар кірістерінің 72% жоғалтты;

- сәуірдекомпаниялардың орташа күндік кірісі ақпандағы өндіріс пен ауылшаруашылығындағы мәндердің 14% құрады (6 есе төмендеу), қызмет көрсетуде 27% (3 еседен астам төмендеу) және саудада 39%;

- наурызда сауда секторы күн сайынғы орташа табыстың 274%-ға өсуін көрсетті, бұл халықтың дүрбелеңімен, сондай-ақ дүкендерге бару санының төмендеуімен түсіндірілуі мүмкін (адамдар болашақта пайдалану үшін сатып алынды);

Өткен жылдың үшінші тоқсанының соңында шағын және орта кәсіпкерлікте жұмыспен қамтылғандар саны 3,3 млн адамды құрады. Алайда, коронавирустың өршуі ШОБ-ты айналып өтпеді және бұл сектордың дамуына теріс әсер етті: кәсіпкерлер шығыны да күннен-күнге өсіп жатыр. Осы себепті жеке кәсіпкерлер 16 наурыздан 15 сәуірге дейін жарияланған төтенше жағдай кезінде шағын және орта бизнеске қаржылай көмек сұрады.

«Атамекен» АЭС кәсіпкерлерді құқықтық қорғау департаменті директорының айтуынша, көмек сұрағандардың көпшілігі шағын және орта бизнес өкілдері. Өтініш берушілердің 86%-ы шағын бизнес, 12%-ы орта, 2%-ы ірі кәсіпкерлер. Олардың басым бөлігі қызмет көрсету саласының (62%), сауда (22%), өндеу өнеркәсібінің (15%) өкілдері.

Қорытынды

Қазақстандағы кәсіпкерлік қазіргі таңда әр түрлі бағытта дамып келеді. Еліміздің ішкі нарығын дамытуға, шағын және орта бизнесті мемлекет тарапынан қолдауға ерекше назар аудару қажет. Жаңа кәсіпкерлік құрылымдардың ішінде коммуналдық және мемлекеттік кәсіпорындарды, сонымен қатар инвестициялық қорлар мен серіктестіктерді қайта құру кезінде қалыптасқан акционерлік қоғамдар саны едәуір өсті. Шағын және орта кәсіпкерліктің дамуы елдің экономикалық қатынастарын тұрақтандыруға, ішкі бәсекелестік ортаны қалыптастыруға оң ықпалын тигізеді.

Сонымен қазіргі таңда Қазақстанда 1 318 518 тіркелген шағын және орта кәсіпкерлік субъектілері жұмыс жасауда, 3 252 889 адамды жұмыспен қамтамасыз етіп отыр. Әлемдік пандемия жағдайында қызмет көрсету саласы бойынша Қазақстанда кең таралған шағын және орта кәсіпкерліктің бағыттары бойынша өзгерістер орын алды. Айта кететін болсақ, ақпарат және байланыс, көтерме және бөлшек сауда, кәсіби, ғылыми және техникалық қызмет, денсаулық сақтау және әлеуметтік қызметтер сияқты шағын және орта кәсіпкерлік салаларына

деген сұраныс артты. Ал жылжымайтын мүлік операциялары, тасымалдау және сақтау, өнер, ойын-сауық және туризм, демалыс салаларына сұраныстың күрт төмендеуі байқалды.

«COVID-19» әлемдік пандемиясы Қазақстанның экономикасына, соның ішінде ШОБ үлкен өзгерістер мен дамуына кері әсер ететін тежеуші факторларды туындатты. Осыған байланысты президент Қасым Жомарт Тоқаев 2020 жылы 1 қыркүйектегі халыққа жолдауында коронавирустан зардап шеккен шағын және орта кәсіпкерлік субъектілеріне қолдау көрсету үшін Ұлттық Банкке Қаржы нарығын реттеу агенттігімен бірлесіп келесі шараларды іске асыруды тапсырды:

- Теріс экономикалық салдарларды жою үшін 700 мыңнан астам кәсіпкерлерге салықтық жеңілдіктер беру.

- ШОБ-қа қосымша көмек ретінде экономиканың зардап шеккен секторларындағы ШОБ-қа берілген барлық несиелер бойынша жылдық 6%-ке дейінгі пайыздық мөлшерлемеге мемлекеттік субсидиялар ұсынуды тапсырды. Субсидия төтенше жағдай жарияланған сәттен бастап, яғни ағымдағы жылдың 16 наурызынан бастап 12 айды қамтиды.

- Қазіргі жағдайда халықтың жұмыспен қамтылуы мен табыстарын қолдау абсолютті басымдық болып табылады. Сондықтан қазіргі уақытта ең көп зардап шеккен салалардағы ШОК үшін жалақы қорына жүктемені азайту өте маңызды. Кәсіптің осы санаты үшін бюджеттен тыс қорларға жыл соңына дейінгі кезеңге жалақыдан аударымдардың күшін жоюды тапсырды.

- Қазіргі дағдарыс жағдайында бұл бағдарламаны 2021 жылдың соңына дейін ұзартуды, сондай-ақ оның қамту аясын кеңейтуді тапсырды. Осы мақсаттарға бағдарламаның жалпы көлемін 800 миллиард теңгеге жеткізіп, қосымша 200 миллиард теңге қарастырылуы керектігі көзделді.

Салыстыру үшін біз басқа елдердің коронавирустық пандемия кезінде өз азаматтарын қалай қаржылай қолдайтынын айтамыз.

Мысалы, Италия үкіметі COVID-19 экономикалық салдарымен күресу үшін 25 миллиард еуро бөлді. Қаражаттың бір бөлігі шағын және орта бизнесті несиелендіруге кепілдік беру қорын ұлғайтуға, сондай-ақ пайданың 25%-дан астамын жоғалтқан компанияларға өтемақы беруге жұмсалды.

АҚШ-та шағын және орта бизнеске үш айлық салықтық демалыс, сондай-ақ төмен пайыздық несиелер берілді. Дональд Трамп Конгрестен коронавирустық індеттен ең көп зардап шеккен

шағын және орта бизнесті қолдауға бағытталған 50 миллиард долларлық қосымша қаражатты мақұлдауды сұрады.

Грузияда мейрамханалар, қонақ үйлер және туристік компаниялар алдағы төрт айда табыс салығы мен мүлік салығынан босатылды. Тбилиси мэриясы ашық кафелер мен барларды жалға беруден босату туралы қосымша шешім қабылдады.

Гонконгта 18 жастан асқан әрбір тұрғынға 1200 доллардан бір реттік субсидия енгізілді, мемлекеттік тұрғын үй үшін жалдау ақысын, салықтарды төмендету, кәсіпкерлер үшін төмен мөлшерлемелер бойынша кредит беру және бизнесті тегін тіркеу көзделген. Сонымен қатар, компания қызметкерлерін қайта оқытуды қаржыландыруға дайын.

Оңтүстік Корея 9,8 миллиард долларлық шаралар пакетін жариялады, оның ішінде шағын және орта бизнеске көмек, балалар жәрдем-ақысын төлеу және жұмысынан айрылғандарға қайта даярлау бағдарламалары бар.

Сонымен, нарық экономикасында қалыптасқан шағын және орта бизнесті қолдау және дамыту үшін авторлар тарапынан келесі шаралар ұйымдастыру ұсынылады:

- еркін бәсекелестіктің негізі ретінде шағын және орта кәсіпкерлікті дамытудың ғылыми негізделген кешенді бағдарламасын әзірлеу;

- оны дамыту және қаржылық пайдасы үшін қаржылық базаны қалыптастыру (жеңілдетілген несиелер, жеңілдетілген салықтар, өтеусіз сипаттағы субсидиялар және т.б.);

- бағдарлама шағын және орта бизнестің ғылыми-техникалық прогрестің басым бағыттарындағы орнын нақты анықтауы керек;

- әр түрлі аймақтардағы шағын кәсіпорындардың арнайы орталықтары (республиканың облыс орталықтары) шағын және орта бизнесті қалыптастыруда маңызды рөл атқаруы керек;

- ірі және шағын бизнес арасындағы ынтымақтастық жүйесі негізінде, әсіресе сауда және қызмет көрсету саласында шағын және орта бизнесті дамыту үшін ірі кәсіпорындардың ресурстарын тарту.

- бағдарламалардың шағын және орта бизнестің жай-күйіне әсерін анықтау және негізгі проблемаларды анықтау мақсатында жүйелі түрде мақсатты топтарға сауалнама жүргізу арқылы (жылына кемінде бір рет) шағын және орта бизнесті қолдау бағдарламаларының тиімділігін бақылау жүйесін жетілдіру.

Қорыта айтқанда, дамыған кәсіпкерлік сектор кез келген елдің экономикасының негізі

болып табылады. Егер үлкен бизнес қазіргі экономиканың өзегі болса, онда шағын және орта бизнес – бұл байланыстырушы буын. Біздің экономикамыздағы шағын және орта бизнестің үлесі

неғұрлым көп болса, Қазақстанның дамуы одан сайын тұрақты болады. Дамыған жеке бизнес жұмыспен қамтылудың өсуіне, отандық өнімнің көлемі мен сапасының артуына ықпал етеді.

References

- Albert G., & Maudos J. (2002) The determinants of efficiency : The case of industry. *Journal of Applied Economics*, 34, p . Agency of Kazakhstan on Statistics. Kazakhstan's for years of independence (2014-2020), pp. 1-194.
- Agency of Kazakhstan on Statistics. Small and medium enterprises in Kazakhstan (2015-2020), pp. 1-88.
- Agency of Kazakhstan on Statistics. Methodological recommendations on the calculation of small-and medium-sized enterprises (2020) Approved by order of the chairman of the Agency of Kazakhstan on statistics from 28 September <https://egemen.kz/article/161010-shaghyn-dgane-orta-biznes-bugingi-akhualgha-bagha>
- Bhide A. (1994) How entrepreneurs craft strategies that work. *Harvard Business Review*. March-April, pp. 150-61
- Coman A., Ronen B. (2009) Focused SWOT: diagnosing critical strengths and weaknesses. *International Journal of Production Research*, 47(20), 5677-5689
- Финк Т.А. (2012) Малый и средний бизнес: зарубежный опыт развития / Т.А. Финк. – С. 177-181.
- Статистика комитеті (2015-2020) Қазақстан Республикасы, Ұлттық экономика министрлігі, <https://stat.gov.kz/>
- Кондраков Н.П. (2017) Основы малого и среднего предпринимательства: практическое пособие / Н.П. Кондраков, И.Н. Кондраков. – М.: Инфра-М, 192 с.
- Круглова Н.Ю. (2018) Основы бизнеса (предпринимательства): учебник / Н.Ю. Круглова. – М.: КноРус, 77 с.
- Киреевко А.П. (2014) Применение программно-целевого метода для государственной поддержки малого и среднего предпринимательства в регионах / А.П. Киреевко, Л.В. Санина // *Известия Иркутской государственной экономической академии*. – С. 117–132
- Ивачев Л. (2005) Малый бизнес. – Издательство: Гросс Медиа, ISBN 5-476-00140-9, 208 стр.
- Larusta M.R. Small business. – М.: INFRA-M, 2011. – 463 p.
- L. González (2014) et al.: The impacts of business support services for small and medium enterprises on firm performance in low- and middle-income countries: A systematic review, 159 p.
- Mason, C. (2015) Creating good public policy to support high-growth firms / C. Mason, R. Brown // *Small Business Economics*, Vol. 40, No 2, pp. 211-225
- Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan (2020), Committee on Statistics. Малое и среднее предпринимательство (МСП), <https://stat.gov.kz/official/industry/139/statistic/6>
- Никушин В.В. (2017) Основы охранной деятельности в сфере предпринимательства, 265 с.
- Основы предпринимательства. (2017) Часть 2. Организация и управление малым предпринимательством: учебное пособие. – Чита: Забайкальский государственный университет, 358 с.
- Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана. 1 сентября 2020 г. https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1-sentyabrya-2020-g
- Рубин, Ю.Б. (2016) Основы предпринимательства: учебник / Ю.Б. Рубин. – М.: МФПУ Синергия, 464 с.
- Самарина, В.П. (2015) Основы предпринимательства: учебное пособие / В.П. Самарина. – М.: КноРус, 128 с.

References

- Albert, G., & Maudos, J. (2002) The determinants of efficiency: The case of industry. *Journal of Applied Economics*, 34 p.
- Agency of Kazakhstan on Statistics. Kazakhstan's for years of independence (2014-2020), pp. 1-194.
- Agency of Kazakhstan on Statistics. Small and medium enterprises in Kazakhstan (2015-2020), pp. 1-88.
- Agency of Kazakhstan on Statistics. Methodological recommendations on the calculation of small-and medium-sized enterprises. Approved by order of the chairman of the Agency of Kazakhstan on statistics from 28 September, No 277.
- Агентство РК по регулированию и развитию фин. рынка, О мерах поддержки малого и среднего бизнеса в период пандемии [Agency of Kazakhstan on Statistics. Methodological recommendations on the calculation of small-and medium-sized enterprises (2020)] Retrieved from: <https://egemen.kz/article/161010-shaghyn-dgane-orta-biznes-bugingi-akhualgha-bagha>
- Bhide, A. (1994). How entrepreneurs craft strategies that work. *Harvard Business Review*. March-April, p .150-61
- Coman A., Ronen B. (2009) Focused SWOT: diagnosing critical strengths and weaknesses. *International Journal of Production Research*, 47(20), 5677-5689
- Fink, T. A (2012) Malyy i sredniy biznes: zarubezhnyy opyt razvitiya / T. A. Fink. – Текст: непосредственный // *Molodoy uchenyy*. № 4 (39). – p. 177-181 [Fink T.A. (2012) Small and medium business: foreign development experience / T.A.Fink. -FROM. 177-181] Retrieved from: <https://moluch.ru/archive/39/4640/>.
- Kazakhstan Respublikasy, Ul'tyq, ekonomika ministrлігі, Statistika komitet, (2015-2020) [Statistics Committee (2015-2020) Republic of Kazakhstan, Ministry of National Economy], Retrieved from: <https://stat.gov.kz/>
- Kondrakov N.P (2017). Osnovy malogo i srednego predprinimatel'stva: Prakticheskoye posobiye / N.P. Kondrakov, I.N. Kondrakov. – М. : Infra-M, p. 192. [Fundamentals of Small and Medium Business: A Practical Guide / N.P. Kondrakov, I.N. Kondrakov. – М. : Infra-M, 192 p.]
- Kruglova, N.YU (2018) Osnovy biznesa (predprinimatel'stva): Uchebnik / N.YU. Kruglova. – М. : KnoRus, p. 77 [Fundamentals of business (entrepreneurship): Textbook / N.Yu. Kruglov. – М.: KnoRus, 77 p]

Kireyenko A.P (2014). Primeneniye programmno-tselevogo metoda dlya gosudarstvennoy podderzhki malogo i srednego predprinimatel'stva v regionakh / A. P. Kireyenko, L. V. Sanina // Izvestiya Irkutskoy gosudarstvennoy ekonomicheskoy akademii, pp. 117–132 [Application of the program-targeted method for state support of small and medium-sized businesses in the regions / A.P. Kireenko, L. V. Sanina // Bulletin of the Irkutsk State Economic Academy. P. 117-132]

L. Ivachev (2015). Malyy biznes; Izdatel'stvo: GrossMedia. Myagkaya oblozhka, ISBN 5-476-00140-9, 208 p. [Small business; Publisher: Gross Media, ISBN 5-476-00140-9, 208 pp.]

L. González (2014) et al.: The impacts of business support services for small and medium enterprises on firm performance in low- and middle-income countries: A systematic review, 159 p.

Mason, C. (2015) Creating good public policy to support high-growth firms / C. Mason, R. Brown // Small Business Economics, Vol. 40, No 2. –P. 211-225

Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan (2020), Committee on Statistics. Maloye i sredneye predprinimatel'stvo (MSP), Retrieved from: <https://stat.gov.kz/official/industry/139/statistic/6>

Nikushin V.V. (2016) Osnovy okhrannoy deyatelnosti v sfere predprinimatel'stva / V.V. Infra-Inzheneriya, – 128 p. [Fundamentals of security activities in the field of entrepreneurship, 265 pp.]

Osnovy predprinimatel'stva (2017). Chast 2; Organizatsiya i upravleniye malym predprinimatel'stvom; Uchebnoye posobiye; Chita Zabaykal'skiy gosudarstvennyy universitet, 358 p. [Organization and management of small businesses; Tutorial; Chita Transbaikalsk State University, 358 pages]

Poslaniye Glavy gosudarstva Kasym-Zhomarta Tokayeva narodu Kazakhstana. 1 sentyabrya 2020g. [Message from the Head of State Kassym-Zhomart Tokayev to the people of Kazakhstan. September 1, 2020] Retrieved from: https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstv-kasym-zhomarta-tokayeva-narodu-kazahstana-1-sentyabrya-2020-g

Rubin, YU.B (2016). Osnovy predprinimatel'stva: Uchebnyk / YU.B. Rubin, 464 p. [Fundamentals of Entrepreneurship: Textbook / Yu.B. Ruby. – Moscow: MFPU Synergy, 464 p.]

Samarina, V.P (2015) Osnovy predprinimatel'stva. Uchebnoye posobiye V.P. Samarina, 128 p. [Fundamentals of Entrepreneurship. Study guide / V.P. Samarina. – M.: KnoRus, 128 p.]